

De bijdrage van Bosma geeft het meeste inzicht in het maatschappelijke functioneren van de Indische Nederlanders. Uit zijn analyse blijkt dat de Indische Nederlanders zich steeds kritischer gingen opstellen ten aanzien van het koloniale gezag. De Nederlandse regering werkte dat deels in de hand door onder de vlag van Ethische Politiek een grotere zelfstandigheid van Indië na te streven. Economische maar geen politieke zelfstandigheid, zo werd al snel duidelijk. Hogere bestuurlijke posten waren uitsluitend voor Nederlanders. De groeiende frustratie over de ondergeschikte positie deelden de Indische Nederlanders met de Chinese en Javaanse elite. Kortom, Indische Nederlanders zagen zichzelf als de potentiële leiders van een onafhankelijk Indonesië. Toen die onafhankelijkheid er daadwerkelijk kwam werden ze vanwege hun formele Europese status en Nederlandse namen net zo bruusk uit de archipel gezet als de Nederlanders zelf.

De onafhankelijkheid resulteerde in een diaspora van de Indische Nederlanders. Omdat ze na aankomst in Nederland veelal met achterdocht en openlijk racisme werden bejegend, zochten velen hun heil in de Nieuwe Wereld. Ook daar werden ze niet met open armen ontvangen.

De kille ontvangst kwam nog eens bovenop de ontberingen in de Japanse interneringskampen. Al dat leed wordt in de tweede helft van het boek breed uitgemeten. De psychologiserende benadering blijkt echter een obstakel om goed zicht te krijgen op het uiteindelijke lot van deze groep. In de koloniale samenleving waren Indische Nederlanders weliswaar tweederangs burgers, maar tweede rang betekende een redelijk tot goed bedeelde middenklasse met sociale en politieke ambities. Vanaf 1942 lijkt er nog slechts een slachtofferrol over te blijven. Maar uit terloopse opmerkingen in interviews en bijdragen blijkt dat de meeste Indische Nederlanders uiteindelijk opnieuw een goed bestaan hebben opgebouwd. En hun kinderen lijken allemaal te floreren zonder veel aanpassingsproblemen. Eind goed al goed? In een eventueel vervolg is meer aandacht voor de sociaaleconomische positie en ambities van deze groep in de tweede helft van de twintigste eeuw wenselijk.

Harro Maat

Wageningen Universiteit

Donna C. Mehos, *Science & Culture for Members Only: The Amsterdam Zoo Artis in the Nineteenth Century* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006) 212 p.

ISBN 9789053567395

Artis was in het midden van de negentiende eeuw de belangrijkste culturele instelling van Amsterdam. In 1838 gesticht groeide ze gestaag maar snel, in ledental, grondgebied en ambitie. Toen de definitieve neergang van Felix Meritis inzette, rond 1850, begonnen Artis' gloriejaren. Voor de beste muziekkuitvoeringen die Amsterdam te bieden had moest je in Artis zijn, méér nog dan in de naastgelegen Parkzaal, welks Orkest overigens ook bij Artis onder contract stond. De concerten in Artis waren alleen voor leden, evenals de toegang tot de dierentuin zelf, de musea, de bibliotheek en de lezingen door vooraanstaande zoölogen. Artis was dus veel meer dan alleen een verzameling van levende exotische dieren. Ze huisde ook grote natuurhistorische verzamelingen en bevorderde de ontwikkeling van de zoölogie door steun te verlenen aan een wetenschappelijk tijdschrift en een wetenschappelijke vereniging. Dat was

een moedige financieel riskante politiek, die niet in het belang leek van haar leden die zich over het algemeen beter bediend wisten met de meer populariserende wetenschappelijke bijdragen die Artis ook verzorgde. Ze zullen dan weer wel geapprecieerd hebben dat de kwaliteit van die bijdragen gewaarborgd was.

Ondanks haar besloten karakter, of misschien wel dankzij, realiseerde Artis een groot en trouw gehoor. Op haar hoogtepunt, in 1882, had ze 6220 leden die de tamelijk strenge ballotage waren gepasseerd. Artis' ambitie was niets meer of minder dan Amsterdam een internationaal vooraanstaande plaats te geven op het gebied van de wetenschap en de kunsten. Dat oprichter Gerard Westerman een eredoctoraat kreeg uitgereikt door de Universiteit van Giessen in Duitsland is een bewijs dat de boodschap in het buitenland aankwam.

Artis begon vanaf 1882 achteruit te gaan, in ledental en in status, niet helemaal toevallig het stichtingsjaar van de maatschappij die het Concertgebouw zou realiseren. De bouw van het Concertgebouw wordt wel beschreven als voortgekomen uit de noodzaak de afgebroken Parkzaal te vervangen, maar Mehos maakt duidelijk dat het Concertgebouw een exponent was van een autonome ontwikkeling in de richting van een professionele muziekpraktijk, die zich al had laten gelden in de grote Europese hoofdsteden. Die slag maakte Artis niet, althans niet op cultureel gebied. Wel op wetenschappelijk gebied, zoals we al zagen, en dat maakte haar een aantrekkelijke partner toen de gemeente Amsterdam besloot het Athenaeum Illustre te verheffen tot een echte universiteit, iets dat in 1876 tenslotte zou gebeuren.

Is Mehos' verhaal van Artis als culturele instelling al boeiend genoeg, de eigenlijke plot van het boek is het spel dat Artis en de gemeente Amsterdam met elkaar speelden. Men zou verwachten dat Amsterdam blij was met Artis en haar ter wille zou zijn bij het verwezenlijken van haar nobele doelstellingen. Niets was minder waar. Zoals bekend verliep de uitbreiding van Artis in vele fasen. Sluitstuk was de verwerving van grond (die Artis overigens niet in eigendom kreeg) voor de bouw van het Aquarium, destijds een grote prioriteit voor Artis dat vreesde achterop te raken bij de andere Europese dierentuinen. Artis kreeg dat alleen bij de gemeente gedaan door faciliteiten ter beschikking te stellen aan de nieuwe Gemeente Universiteit op het gebied van anatomisch onderricht: snijzalen en collegeruimtes, en door studenten toegang te verlenen tot de collecties, de bibliotheek en de dierentuin zelf. Deze praktijk zou overigens nog tot ver in de jaren zeventig van de twintigste eeuw voortduren; schrijver dezes heeft daar zelf als student biologie nog van geprofiteerd.

Moest Artis dus een hoge prijs betalen voor wat haar laatste uitbreiding in meer dan honderd jaar zou worden, ook bij eerdere gelegenheden vond de dierentuin telkens een tegenwerkend stadsbestuur en gemeenteraad op haar weg. Het argument dat Amsterdam steeds weer tegen Artis gebruikte was dat de gemeente geen middelen kon verstrekken aan een instelling die er 'alleen voor leden' was. Van haar kant hield Artis hardnekkig vast aan haar ledenpolitiek, zodat er vele malen van een langdurige patstelling sprake was.

Hoe oprecht was Amsterdam? Zo stelt Mehos de vraag niet, maar ze lijkt de zaak niet helemaal te vertrouwen. Uit een vergelijking met andere gevallen blijkt immers dat Amsterdam lang niet altijd consequent was. Van ontluikend socialisme zal het Amsterdamse stadsbestuur wel geen last hebben gehad. Artis kon ook geen gebrek aan connecties hebben gehad, gezien de vele vooraanstaande burgers die ze onder haar leden had.

De vragen die het verhaal van Mehos oproepen beantwoordt ze niet helemaal. Mogelijk schaart ze teveel Amsterdammers onder dezelfde 'elite', ondanks enige veelbelovende aanzetten. Wie waren de mensen die Artis tegenwerkten? En hoe 'elitair' was Artis eigenlijk? Waarom hield Artis zo koppig vast aan haar ledenbeleid? Mehos, die duidelijk sympathie heeft voor Artis, lijkt er mee in haar maag te zitten. Ze identificeert de maatschappelijke laag die Artis droeg als de nieuwe middenklasse, onder het aloude patriciaat. Elders spreekt Mehos overigens over 'bourgeoisie'. Het verhaal van Mehos maakt mij nieuwsgierig genoeg om te wensen dat ze wat dieper doorgedrongen was in de verhouding tussen verschillende Amsterdamse elites. Ze haalt aan dat Bata-vus Droogstoppel, de bekende makelaar in koffij, wonend op de Lauriergracht, No 37, lid was van Artis. Maar Droogstoppels vrouw was een 'juffrouw', geen 'mevrouw'. Artis was het terrein van een nieuw opkomende bevolkingslaag, van een zich emanciperend deel van de middenklasse. Mehos vermeldt dat doopsgezinden en joden lid konden worden van Artis, en dat waren zich emanciperende bevolkingsgroepen in die tijd. Bij het genootschap Felix Meritis waren joden niet welkom, vermeldt Mehos, en tot 1864 evenmin bij de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het Amsterdamse 'oud geld' weerde joden nog geruime tijd uit haar meer intieme ontmoetingsplaatsen (denk aan de Groote Club, Roeivereniging de Hoop), ook al kregen joden wel toegang tot hoge maatschappelijke functies. Het is mij er niet om te doen de Amsterdamse patriciërs antisemitisme aan of in te wrijven. Maar zou het kunnen dat ze de Artis-leden, en niet alleen de joden onder hen, hun elite-aspiraties misgunden? Het is maar een vraag. Donna Mehos heeft een mooi, informatief en bovendien smaakvol verzorgd boek geschreven, dat alleszins de moeite van het lezen waard is.

Chunglin Kwa

Universiteit van Amsterdam

Johan de Niet, *Ziekentroosters op de pastorale markt 1550-1880* (Rotterdam: Erasmus Publishing, 2006) 291 p. ISBN 9052351848. Tevens verschenen als proefschrift aan de Vrije Universiteit Amsterdam 2006.

Johan de Niet heeft een tot nu toe weinig bekende beroepsgroep onderzocht. Het gaat om ziekentroosters, een van de vele functionarissen die van de zestiende tot de negentiende eeuw werkten tussen de predikanten en het kerkvolk in. In de eerste vier hoofdstukken beschrijft hij de opkomst en ondergang van de ziekentroosters en daarna hun maatschappelijke positie en de geboden pastorale zorg.

Door de geloofsvervolgingen halverwege de zestiende eeuw vluchtten veel gereformeerden uit de Nederlanden. Vooral in Londen en Emden ontstonden belangrijke vluchtelingengemeenschappen. In deze gemeenschappen werden ziekentroosters aangesteld. Dat gebeurde voor het eerst in Londen tijdens een pestepidemie in 1563. Nadat vanaf 1572 de gereformeerden in de Nederlanden hun gemeenten konden organiseren, werden ook daar ziekentroosters aangesteld. Hun aanstelling werd gestimuleerd door epidemieën waardoor extra behoefte was aan ziekenbezoekers. Bovendien was er een tekort aan predikanten en aan financiën waardoor het voor steden aantrekkelijk was goedkope hulpkrachten aan te stellen.

Aanvankelijk bestonden grote lokale verschillen. In de loop van de zeventiende eeuw kregen de ziekentroosters echter een vaste plaats onder de kerkelijke diensten.